

1929 EKONOMİK KRİZİ'NİN TÜRK BASININA YANSIMALARI*

Arş. Gör. Rıdvan Turhan

İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Özet: Bu çalışmada 1929 krizinin Türk basınına ne şekilde yansıdığı, kriz'in ülkemizde nasıl algılandığı araştırılmış ve 1929 krizi ile bağlantılı olarak dönemin genel görüntüsüne ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmada tarihsel bir olayın ülkemiz basınına nasıl yansıdığı araştırıldığından, kriz yıllarında ülkemizde çıkan belli başlı gazete, dergi ve kitaplar taranmıştır.

Anahtar Kelimeler: 1929 krizi, Türk basını, gazete, dergi.

Abstract: This article aims to show the reflections of Turkish press to the ways 1929 economic crisis and perceptions in Turkish society about the crisis. Related to the 1929 crisis it is also aimed to reach a general outlook of that era. Mainstream newspapers, periodicals of that term (including 1929 and 30s) were examined in the frame of the research. Also, several books that we considered related to the 1929 crises had been examined and evaluated in the study.

Key Words: 1929 crisis, Turkish press, newspaper, periodical.

Giriş

Bu yazıda 1929 ekonomik krizinin Türkiye'de nasıl algılandığına dair çeşitli değerlendirmeler yapacağız. Krizin toplumun belleğine nasıl yansıdığını/yansıtıldığını ve devleti yöneten kadrolar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaya çalışacağız. Hem toplumla devlet arasındaki ilişkileri kavrayabilmek hem de 1929 krizinin toplumun belleğine nasıl yansıdığını anlayabilmek için gerekli olduğunu düşündüğümüz sosyolojik araştırmaların önemli malzemelerinden olan dönemin yayınları bu yazının temel başvuru kaynaklarıdır.

İlk iki bölümde sırasıyla kriz yıllarında yayınlanmış olan belli başlı gazete ve dergilerden yola çıkarak dönemin genel görüntüsünü ortaya koymaya çalışacağız. Üçüncü ve son bölümde 1929 krizinin dönemin kitaplarında yer alış biçimini değerlendireceğiz. Özellikle dönemin siyasi ve düşünce hayatında önemli gördüğümüz bazı isimlerinin 1929 kriziyle birebir ilişkili olmasa da kitaplarını değerlendireceğiz. Böylelikle krizin siyasi düzlemde nasıl algılandığına dair ipuçları elde etmeye çalışacağız.

1929 Krizi'nin Günlük Gazetelere Yansıması

1929 krizinin temel özelliklerinden birisi kapitalizmin tarihinde yaşanan en büyük ve en kapsamlı kriz olmasıdır. 1929'da Amerikan Borsası'nın çökmesiyle başlayan kriz kısa sürede Avrupa'ya ve endüstriyel ilişkilerin hakim olduğu diğer bütün bölgelere sıçramış, bu krizden genç Türkiye Cumhuriyeti de etkilenmiştir. Krizin Türkiye ekonomisindeki ilk etkisi Türk parasının değerindeki düşüş olmuş ve kamuoyuna ilk yansımalar da bu değer kaybına dair haberler olmuştur.¹ Ancak gazetelerde yer alan bu haberlerle kriz arasında bir bağlantı kurulmadığını belirtmeliyiz. Belli bir tarihe kadar New York'taki borsa felaketine dair herhangi bir habere gazetelerde rastlamamaktayız. Kriz henüz kamuoyuna sunulmamıştır. Türk parasının değerindeki dalgalanmaların temelde ithalatın kısıtlanmasıyla son bulacağına duyulan aşırı inanç yüzünden ithalatın

¹ “İngiliz Lirası 1024”. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 21.12.1929, s. 1; “İngiliz lirası dün de fırladı: 1047,50, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27.11.1929, s. 1; “İngiliz Lirası 1024, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 21.12.1929, s. 1

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Yüksek Lisans Programında Yard. Doç. Dr. Oya Okan'ın gözetiminde hazırlanan yüksek lisans tezinin bir kısmı gözden geçirilerek kaleme alınmıştır.

sınırlanmasıyla ilgili haberlerin bu dönemde basında önemli bir yer tuttuğunu ifade edebiliriz. Türk parasındaki değer kaybına dair ilk haberlerden de anlaşılacağı gibi Türk Hükümeti Kasım ve Aralık aylarında paranın değerindeki düşüşleri uluslararası bir krizin başlangıcı olarak değil, ithalat fazlalığından kaynaklanan suni ve geçici bir durum olarak değerlendirmiştir. Sorunun ithalat fazlasına bağlanması lüks ve gereksiz tüketimi engellemeye yönelik çalışmaları gündeme getirmiş ve hükümet bu doğrultuda çalışmalar yapmaya başlamıştır. 1929 kriziyle birlikte acil olarak alınan önlemlerin hemen ardından oluşturulan ve yarı resmi bir niteliğe sahip “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, belirlenen amaçları gerçekleştirmek amacıyla çok yoğun bir çalışma programına girmiş ve kamuoyuna yönelik kampanyalar başlatmıştır. Bu doğrultuda da gazetelerde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin çalışmaları sıklıkla haberlere konu olmuş, tasarrufu özendirecek haberler her gün gazetelerde yer almıştır.² Böylece tasarruf ve yerli malı kullanımının milli bir hedef ve gereklilik olduğu vurgulanmakta, gazeteler de bu yeni yaşam tarzının ve yeni tüketim normlarının topluma benimsetilmesinde başlıca araç görevini üstlenmektedir. İktisat mücadelesinde toplumu tek vücut haline getirmeyi amaçlayan bu tarz haberlerden de anlaşılacağı gibi ekonomik bağımsızlık ve ulusal bağımsızlık birbirine eş değerde tutulmuştur³. Gazeteler mevcut ekonomik sorunları geniş halk kitlelerinin milli hislerine hitap eden sloganlar içinde aktarmakta ve onların yardımını talep etmektedir. Gazetelerin belki de bu yıllardaki en faydalı yönü herhangi bir tartışma yapmaktan çok resmi çevrelerce dile getirilen ekonomik sorunların önemini çok kaba hatlarıyla da olsa bu kitlelere iletebilmesi olmuştur.

Kriz yıllarının Türkiye’inde milli gelirin büyük bir kesimi tarımda yaratılıyor emeğin büyük bir kesimi yine tarımda istihdam ediliyor ve nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşıyordu. Tarımsal alandaki krizin derinleşmesiyle 1930 yılının ortalarından itibaren gazetelerde “Buğday Buhranı” konulu

² “Tasarruf Hepimizin Milli Vazifesidir”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17.12.1929, s. 3

³ “Ahdediyoruz hep yerli malı kullanacağız. İstiklal mücadelemizi nasıl başardıkça bu mücadeleyi de behemehal başaracağız.”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 18.01.1930, s. 1; “Birinci hedef Akdeniz’di, ikinci hedef iktisat: Vatandaş yerli malı kullan!” *Milliyet Gazetesi*, 16.06.1930, s. 1.

haberlere rastlamaktayız⁴. Tarımsal alandaki krizin genel dünya krizinden bağımsız olmadığı, tarımsal üretim ve ihracat işlerinin devlet tarafından organize edilmesi gerektiği ve devletin çiftçiye destek olmasının ne denli önemli olduğuna dair haberler bu dönemde gazetelerin ana gündemini oluşturmuştur. Temel olarak krizin sebeplerinin tartışılmasından çok krizin etkilerinin hafifletilmesine yönelik bu düşüncelerin büyük oranda ülkenin bir tarım ülkesi olmasıyla ilişkilendirildiğini söyleyebiliriz.

Buğday krizinin derinleştiği 1931 yılı itibarıyla tarımsal alandaki rasyonel örgütlenmenin gerekliliğine dair somut çözüm önerilerinin gazetelerde yer bulduğunu görüyoruz. Bu rasyonel örgütlenmenin sağlanabilmesi için ortaya konulan çözüm önerisi kooperatiflerdir. Kooperatifçilik önerileri çeşitli tartışmalara⁵ sebep olmuş bazı ideolojik kaygılar nedeniyle kimi çevreler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Basında çıkan haberler ise Kooperatifçiliğin Milli İktisadı teşkilatlandırmak için gerekli bir kurum olduğu yönündedir⁶. Kooperatifçiliği kriz koşulları içerisinde devletin ekonomiye yeni bir yön verme ve toplumun ekonomik çözüme ortak edilmesinin aracı olarak da değerlendirebiliriz.

Genel olarak krizin sebepleri ve niteliği ile ilgili haber ve yorumlar ise krizden yaklaşık bir ay sonra çıkmaya başlamıştır. Bu konudaki ilk yorum 16 Kasım 1929 tarihli Cumhuriyet Gazetesi’nde, Yunus Nadi’nin “Avrupa’da Buhran” başlıklı yazısıdır. Avrupa ekonomisinin zaten hastalıklı olduğunu belirten Yunus Nadi krizin etkilerinin Avrupa’da ciddi sonuçlar yaratacağını ve Türkiye gibi henüz dünya ekonomisiyle karmaşık ilişkileri olmayan ülkelerin krizi iyi tahlil ederek krizin etkilerinden korunabileceğini vurgulamaktadır. 1930 yılının başı itibarıyla krizin uluslararası boyutuna dair değerlendirme ve haberler gazetelerde yer almaya başlamıştır. Bu haberlerdeki ortak nokta dünya savaşının oluşturduğu ağır yükler, ülkelerin silahlanmaya yönelik fazla harcama yapması

⁴ “Buğday Buhranı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 24.06.1930, s. 4; “Mahsulatımız Cihan Piyasasında Müdafaa Edilmeli”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 14.08.1930, s. 4; İsmail Hüsrev, “Türk Hububat Müstahsilimizi Dünya Buhranından Koruyalım”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 04.11.1930, s. 5.

⁵ Yunus Nadi, “Bizde Kooperatifin Ehemmiyeti”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 20.06.1931, s. 1.

⁶ İsmail Hüsrev, “Köyde Kooperatife Niçin İhtiyacımız Var?”, *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, 20.11.1930, s. 2.

ve savaş sonrası aşırı üretimin krizin temel sebepleri olarak algılanmasıdır⁷. Krizin Türkiye'ye etkileri söz konusu olduğunda Türkiye'deki krizin dünya krizinden bağımsız olmadığı fakat tamamen ona bağlanamayacağı ifade edilmektedir⁸.

Kapitalizm sürekli olarak krizlerle sarsılması ve 1929 krizine kadar bu krizlerden kendini yenileyerek ve devlet müdahalesine gerek kalmadan çıkabilmesi ekonomik krizlerle ilgili belli bir bakış açısının yerleşmesini destekleyen bir durum olmuştur. Bu bakış açısına göre ekonomik krizler ekonomik dengeyi ve ilerlemeyi sağlayan bir unsurdur. Özellikle Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından Alaettin Cemil krizlerin yıkıcı olmaktan çok yapıcı özellikte olduğunu vurgulayan yazılar yazmıştır⁹. Özellikle 1931 yılının ortalarına doğru krizin aslında bir inkılap ve ihtilal olduğuna dair kanaatin yaygınlık kazandığı anlaşılabilir. Aynı yılın sonlarına doğru ise krizin daha karmaşık sebepleri olduğu vurgulanmaktadır.

Bu bölümde 1929 krizinin günlük basına nasıl yansıdığını dönemin önemli gazetelerinde krizle ilgili çıkmış haberleri değerlendirerek kavramaya çalıştık. 1929 krizinin günlük basına ilk yansımalarının Türk Parası'nın değer kaybı ile ilgili haberlerde cisimleştiğini belirtmiştik. Daha sonra paradaki değer kaybı ithalat ihracat dengesiyle ilişkilendirilmiş, bu dengenin sağlanabilmesi için de tasarruf ve yerli malı kullanımının özendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Krizin başladığı ilk dönemlerde gazeteler de özellikle paranın değerinin korunması ve tasarruf ve yerli malı kullanımının özendirilmesi ile ilgili haberlerin milli bir görev olduğu vurgulanmış ve toplumun milli duygularına hitap edecek nitelikte haberlerle toplumdaki yardım istenmiştir. Olumlu gelişmeler Cumhuriyet rejiminin başarıları olarak değerlendirilmiş, topluma bu şekilde yansıtılmıştır. Bununla birlikte sorun sadece krizden nasıl çıkılacağı şeklinde değerlendirilmemiştir. Temelde yeni kurulan milli devletin uygar dünyada bulunması gereken nokta, bağımsızlık mücadelesi ve bununla bağlantılı olarak bir ekonomik mücadele olarak algılanmıştır. Özellikle kriz

⁷ Halil Mithat, "Dünya İktisadi Bir Bunalım İçindedir", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17.02.1930, s.2.

⁸ Habip Edip, "İktisadi Buhran", *Cumhuriyet Gazetesi*, 17.10.1930, s.2.

⁹ Alaettin Cemil: "Dünya Buhranı ve Biz", *Cumhuriyet Gazetesi*, 04. 01. 1930, s.3.

yıllarında gazetelerin bu yöndeki tutumu toplumsallaştırma çabasında önemli bir araç olduğunu belirtebiliriz.

Genel olarak krizle ilgili yapılan yorumların belli bir tarihe kadar iktisadi analizlerden yoksun olduğunu söyleyebiliriz. Böylece dönemin önde gelen köşe yazarları ve kanaat önderi diyebileceğimiz kişilerin ekonomi politik bilgilerinin sınırlı olduğunu da ifade edebiliriz. İktisadi analiz niteliğinde ve krize dair önemli ve gerçekçi yorumları *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde İsmail Hüsrev'in sınırlı sayıdaki yazılarında görebilmekteyiz¹⁰. Bunun dışında krizle ilgili yapılan değerlendirmelerin oldukça yüzeysel ve sığ olduğunu, daha ziyade rejimin iktisadi alandaki başarılarını dile getirmek ya da rejimin başarısızlığının söz konusu olmadığını vurgulama temelinde geliştiğini söylemeliyiz.

Sonuç olarak; kriz yıllarında günlük basın devlet ve toplum arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Yeni rejimin topluma bir form vermeye çalıştığı ve değişen dünya ve uygulanacak olan yeni iktisat politikaları doğrultusunda toplumun tüketim normlarının değiştirilmeye çalışıldığı kriz yıllarında gazeteler rejimin isteklerini topluma ulaştıran en önemli araç olmuşlardır. Günlük basında krize dair yapılan değerlendirmeler sığ ve yüzeysel olsa da dönemin Türkiye'sinde entelektüel sınıf olarak adlandırabileceğimiz kesimin sorunlar karşısında bir tutum alışması ve sorunları kavrayışının bir dile geliştiğini söylemek mümkündür.

1929 Krizi'nin Düşünce Dergilerine Yansıması

1929 krizi yeni rejim kadrolarının ülke ekonomisinin yeniden inşası konusunda içinde bulunduğu iyimser havayı dağıtmıştı. Beklentiler gerçekleşmeyince kriz ve krize bağlı sorunlar düşünsel düzeyde tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışma büyük oranda dönemin dergileri aracılığıyla yürütülmüştür. Bu bölümde 1929 krizinin düşünce dergilerinde nasıl tartışıldığını, nasıl algılandığını değerlendirmeye çalışacağız. Böylece dönemin entelektüellerinin krizi nasıl değerlendirdiğini ve tartışmaya kimlerin hangi boyutta katıldığını görme

¹⁰ İsmail Hüsrev, "Buhran Hakkında Alimler Ne Diyorlar", *Hakimiyet-i Milliye*, 29.09.1930, s. 2, "Bir Konjonktür Müessesesine İhtiyacımız Var", 13.10.1930, s.1.

fırsatını elde edeceğiz. Dönemin dergilerinde 1929 krizine dair en erken haberler Ayın Tarihi dergisinde yer aldığı için bu dergiyi değerlendirmemizin başına koymayı uygun bulduk.

1929 krizinden her ülkenin belli oranda etkileneceğini vurgulayan Ayın Tarihi Dergisi'nde, krizin Amerika'da patlamış olmasına rağmen bütün ülkeleri etkileyecek nitelikte bir kriz olduğu ifade edilmektedir. Krizin temel sebebinin ise spekülasyon olduğu vurgulanmaktadır. Ancak krize dair temel vurgunun 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan ekonomisindeki ısınma olduğunu söyleyebiliriz.¹¹ Özellikle krizin Amerika boyutu ile ilgilenen Ayın Tarihi Dergisi krizle ilgili haberleri büyük oranda Amerikan basınından ve Amerikan borsa bültenlerinden aktarmaktadır. Aralık ayından itibaren Amerikan Borsası'nın çöküşü sonucunda gerçekleşen krizin alınan çeşitli önlemler sonucunda aşılmaya başladığına dair haberler dikkat çekmektedir.¹² İlgi çekici olan 1929 krizinin esas yıkıcılığının yaygınlaştığı dönemde dergide krizle ilgili daha önceki haberlerin tekrarı denilebilecek haber ve yazıların dışında bir habere rastlanmamaktadır. Ayın Tarihi Dergisi krizle ilgili haberleri daha çok Amerikan Basını'ndan aktarmış konunun sınırlarını bu aktarma belirlemiştir.

Dönemin dergilerinde 1929 krizini dönemin siyasal ve ekonomik gelişmelerine rağmen liberal bir bakış açısıyla değerlendiren "Fikir Hareketleri" dergisi dikkat çekmektedir. Genel olarak liberalizmi öven yazılara sıklıkla rastladığımız Fikir Hareketleri Dergisi'nde, 1929 krizinin temel sebeplerinin kapitalist ekonomide aranmasının yanlış olduğu vurgulanmıştır. Bu fikri desteklemek için özellikle İtalya eski başbakanı Francesco Nitti'nin yazıları dilimize çevrilmiş ve dergide yayımlanmıştır. Bu çerçevede kriz sonrasında dünyada siyasal ve iktisadi anlamda esen milliyetçilik rüzgarı, dünyanın farklı kamplara bölünmesi, ülkelerin uyguladıkları gümrük siyaseti, işçi haklarının savunulması, karşılıksız para basılması ve temelde de liberal iktisadın ilkelerine uyulmaması sebebiyle 1929 gibi derin bir krizin ortaya çıktığını savunan Nitti'nin görüşleri Fikir

¹¹ "Ecnebi İktisadi Haberleri, New York Borsası Buhranı", C. 21, S. 68; *Ayın Tarihi*, Kasım 1929, s. 5165.

¹² "Ecnebi İktisadi Haberleri, Amerika'nın Borsası Buhranı", C. 21, S. 69; *Ayın Tarihi*, Aralık 1929, s. 5328.

Hareketleri'nde sıklıkla yer bulmaktadır¹³. Dergi'de 1929 krizinin yansıyışında oldukça katı bir liberal duruşun belirgin olduğu göze çarpmaktadır.¹⁴ Ekonomiye müdahale edilmediği takdirde iktisadi ve toplumsal hayatta sorunlar kendiliğinden çözülecektir¹⁵.

Fikir Hareketleri Dergisi Türkiye'deki krizin 1929 krizinin bir uzantısı olduğunu ileri sürmüş ve Türkiye'nin krize kendi başına bir çözüm getiremeyeceğini, ancak dünya krizinin çözümlenmesine paralel olarak krizden çıkılabileceğini savunmuştur. Dergi'de konuya iki düzeyde yer verildiği görülmektedir. Birincisi belli çeviri yazılara yer verilmesi şeklinde, ikincisi ise aynı dönemde çıkmakta olan Kadro Dergisi yazarları ile yapılan polemikler çerçevesinde şekillenmektedir.

1929 krizi ile ilgilenen başka bir dergi Mülkiye Mektebi Mecmuası olmuştur. Derginin ilk sayısında, 1. Dünya Savaşı'ndan kalan borçlar meselesi ve Almanya'nın yaşadığı iktisadi krizin bununla ilgisi¹⁶ üzerinde durulmuştur. Borçlar meselesi dünyadaki sınai krizin ortaya çıkışında ve uzamasında önemli bir etken olarak değerlendirilmiş, ve eğer borçlarını ödemesi konusunda Almanya'ya baskı yapılırsa bunun dünya ekonomisini daha zor bir duruma sokacağı belirtilmiştir.¹⁷ Sorunun kökeni ise Versailles Anlaşması'na dayandırılmaktadır.¹⁸ Krizden çıkmanın ya da krizin etkilerinin hafifletilmesinin yolu olarak da artık günün sözü haline gelen "devletin ekonomiye müdahalesi" fikri bir kere daha karşımıza çıkmaktadır.

¹³ Francesco Nitti, "Ekonomi Politique İflas Etti mi?", *Fikir Hareketleri*, 11 Kanunusani 1934, s.5.

¹⁴ Liberalizmin ısrarla savunulması, bir seçimin ifadesi olarak karşımıza çıksa da, bu aynı zamanda Cumhuriyetin erken dönemlerinde, dönemin entelektüellerinin yeni bir arayış çabası içinde olmadıklarını da göstermektedir.

¹⁵ Bernard Lavergne, "Dünya Buhranının Sebepleri", *Fikir Hareketleri*, Nisan 1934, s. 7

¹⁶ Felix Pinner, "Alman ve Cihan Buhranı, Çev. Hayri Osman, *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Nisan 1931, s. 21

¹⁷ Fadıl Hakkı, "Almanya Borçlarını Ödeyebilir mi?", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Nisan 1931, s. 13

¹⁸ Bkz, Eric Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınları, Ekim 1996, s. 45-47.

Mülkiye Mektebi Mecmuası'nda 1929 krizinin genel nitelikleri ile ilgili çeşitli değerlendirmeler yer almaktadır. Bu değerlendirmelerde krizin daha önce yaşanan krizlerden farklı olduğu vurgusu göze çarpmaktadır. Aynı şekilde krizin yaygınlığı ve kapsama alanı itibarıyla da daha önceki krizlerden farklı olduğuna yer verilmektedir. "İçinde bulunduğumuz alemşümül buhranın icrayı tesir etmediği taraf kalmamıştır denilebilir."¹⁹ Krizin temel sebebinin aşırı üretim olduğu belirtilse de sorunun sadece buna bağlanamayacağı söylenmekte ve krizin ortaya çıkışına sebep olan başka unsurlar da telaffuz edilmektedir. Bunların başında sanayinin çok hızlı gelişmesi, iktisadi hayatın plansızlığı, menkul değerler üzerinde yapılan spekülasyon, SSCB'de gerçekleşen devrim sonucunda büyük bir kitlenin kapitalist ekonominin dışında kalması gibi sebepler de krizin tetikleyicisi olarak algılanmaktadır.²⁰

Mülkiye Mektebi Mecmuası daha ilk sayısından itibaren kriz sorunuyla ilgilenmeye başlamıştır. Ancak krizin Türkiye'de en yoğun hissedildiği tarihlerde 1929 krizinin Türkiye üzerinde ne tür etkiler yaptığı, hükümetin krize karşı aldığı önlemler ya da krizden çıkış için nasıl bir politika izlenmesi gerektiğine dair her hangi bir yazının dergide yer almaması dikkat çeken bir noktadır. Bununla birlikte krize dair yazılan yazıların büyük çoğunluğunun çeviri olduğunu bir kere daha belirtmekte fayda görüyoruz.

"Medeni dünya"da Türkiye'nin daha güçlü bir şekilde yer alabilmesi için kriz sonrasında dünyada ortaya çıkan gelişmelerle neredeyse eş zamanlı olarak ülkemizde de arayışlar başlamıştır. Bu arayışların bir ifadesi de toplumla kurulan ilişkinin önem kazanmasıdır. Halkevlerinin kuruluşu ve halkevleri merkezince çıkarılan Ülkü dergisi, doğrudan çabası bu konulara olmasa da krizle ilgili tartışmalara bir biçimde katılmıştır. Ancak Ülkü Dergisi'nde 1929 krizine dair yazı ve yorumların sınırlı sayıda olduğunu belirtmeliyiz. Özellikle krizin ilk dönemlerinde krizle ilgili bir yazı ya da yoruma rastlayamıyoruz. İktisatla ilgili değerlendirmeler ise daha çok Türkiye'nin 1930'lu yıllarda izlemesi gereken iktisadi politika temelinde yapılmıştır. 1929 krizine ise bu yazılar içinde dolaylı olarak değinilmiştir.

¹⁹ Rıza Halis, "Buhran ve Bankalar", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Kasım 1931, s. 39

²⁰ Ayni Zade Hasan Tahsin, "Cihan Buhranı", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, Aralık 1931, s. 14-15-16

Ülkü Dergisi'nde o yıllarda çıkan iktisatla ilgili haberlerin geneli değerlendirildiğinde hızlı bir ekonomik kalkınmanın nasıl gerçekleştirileceğinin temel problem olarak algılandığını ifade edebiliriz²¹. Kriz yıllarında Türkiye'nin bir "ziraat memleketi" olduğu sürekli vurgulanan bir durumdur. Hem yeni kurulan devletin kalkınma politikası oluşturulurken hem de krizden çıkışın yolları aranırken bu olgu her zaman dile getirilmiş, oluşturulacak politikalar bu olgu temelinde düşünülmüştür.

Ülkü'yü inceleme konusu yaptığımız diğer dergilerle kıyasladığımızda 1929 krizi ile ilgili yazı ve yorumların sınırlı sayıda olduğunu söyleyebiliriz. Dergideki yazılarda krizin yer alış şekli büyük ölçüde söylenecek asıl sözlere temel oluşturması nedeniyledir. Bu bakımdan dergide 1929 krizi ile ilgili ilk yazının 1935 yılında yazılmış olması şaşırtıcı değildir. Krizin sebeplerine dair genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra konu yine Türkiye'nin nasıl kalkınacağı noktasına getirilmiş ve devletçiliğin en iyi yol olduğu ifade edilmiştir. 1929 krizinin aşırı üretimden kaynaklandığını belirten birkaç yüzeysel değerlendirmeden başka krizle ilgili bir yoruma rastlanmamaktadır. Ancak hem daha önce değerlendirdiğimiz dergilerde hem de Ülkü Dergisi'nde 1929 krizine yönelik analizlerin olmayışı bu dergilerin 1929 krizinin Türkiye'ye yeni bir fırsat verdiğini görmemeleri anlamına gelmemektedir. Sorun bu fırsatın nasıl değerlendirileceğidir. Krize yönelik iktisadi analiz gibi bir amaç zaten söz konusu değildir. Temel sorun belli kabullerin topluma benimsetilmesi olduğu için iktisadi analiz çabasının olmayışı anlaşılır olmaktadır.

Dönemin dergilerinin belki de en önemlisi olarak kabul edebileceğimiz Kadro Dergisi 1930'lu yılların fikir dergiciliğine damgasını vuran bir süreli yayın olarak karşımıza çıkar. 1929 krizi Kadrocuların üzerinde durduğu temel konulardan olmuş ve dergide krizin iktisadi teorisi de yapılmıştır.

Kadro Dergisi'nde ilk sayıdan itibaren 1929 krizine dair yazılar yayınlanmaya başlamıştır. Diğer dergilerle kıyaslandığında Kadro Dergisinin kriz konusuna daha fazla yer verdiği görülmektedir.²² Öncelikle krizin niteliği ile ilgili

²¹ Nusret Köymen, "Sanayileşmemiz Üzerine Düşünceler", *Ülkü Dergisi*, Mart 1936, s. 16-17

²² Kadro Dergisi'nin dönemin diğer dergilerinden farklı olduğunu belirtmeliyiz. Bu farklılık sadece yazarlarının kişisel geçmişleriyle sınırlandırılmamalıdır. Kadro Dergisi yeni bir arayış çabasının ürünü, yeni bir yönelişin ifadesidir. Kadro belli olgu ve olaylar karşısında yeni bir

çözümlemeler yapılmış ardından krizin kapitalizmin daha önce yaşadığı krizlerden farklı olduğu²³ ve 1929 krizinin daha önceki devrevi krizlerle ortak özellikler taşıdığı, ancak çok daha derin ve sarsıcı bir kriz olduğu, krizin konjonktürel bir dalgalanma olmayıp, kapitalizmin yapısal bir sorunu olduğu vurgulanmıştır. Kadro'da yer alan bir çok yazıda belirtildiği üzere daha önce yaşanan krizler aşırı üretim ya da pazar darlığının sonucudur. Krizlerin çözümü, ya üretimin azaltılmasında ya da pazar kanallarının açılmasında görülmektedir. Böylece Kadrocuların krizin Batı'daki çeşitli yorumlarından haberdar olduklarını söyleyebiliriz. Ancak yaşanmakta olan bu krizde yapısal değişimler görülmektedir. Kadroculara göre kriz sadece bir pazar sorunu değildir.

Dergide yazılan yazılara ve sıklıkla tekrarlanan düşüncelere göre dünyadaki düzensizliğin temel sebebi iktisadi ve siyasi dengesizliktir. Bu dengesizliğin temelinde ise kapitalist dünyanın diğer bölgeleri sistemli bir şekilde sömürüye tabi tutması yatmaktadır. Kadro Dergisi'ne göre temel çelişki bağımsızlığını kazanan ülkelerin kendi üretici güçlerini geliştirmeleriyle çözülecektir. Böylece modern teknik; dünya ölçeğinde tüm uluslar arasında eşit dağılacaktır. Bununla birlikte Kadro Dergisi 1929 krizini bir taraftan tasfiye edici, diğer taraftan kurucu bir hadise olarak değerlendirmektedir. Ulusal kurtuluş hareketleri ve 1929 krizi arasında kopmaz bir bağ olduğunu ileri süren dergi yazarları Türkiye'nin krizin kurucu etkilerinden yararlanabileceğini ifade ederler. Kadro Dergisi'ne göre 1929 krizinin derinleşmesi Türkiye ve Türkiye gibi ulusal bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin çıkarına olacaktır. Eğer kriz dünya ölçeğinde aşılabılırsa bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin tekrar Batı kontrolüne girmesi söz konusu olacaktır. İşte bu yüzden bu ülkelerin uluslararası çözüm önerilerine katılmamaları gerekmektedir.²⁴ Kadrocular Türkiye'nin ulusal kurtuluş mücadelesi veren bir ülke olması ve bu mücadelenin dünyanın yazgısını belirleyecek olması nedeniyle Türkiye'nin krizden

bilginin inşası olarak karşımıza çıkar. Bu durumun Türkiye Cumhuriyeti'nde bir ilk olduğunu belirtmeliyiz.

²³ “Bu buhranın sıklık, periodik şekilde klasik ve geçici bir buhran olmayıp cihan ölçüsünde bir bünye istihalesinin güçlü bir müjdecisi olduğunu...”, Burhan Belge: “Cihan İçinde Türkiye 1934”, *Kadro*, s. 36

²⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 İktisadi Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, ODTÜ 1977, s. 30.

etkilenmediğini ifade ederek bazı hammadde fiyatlarındaki dalgalanmaları Türkiye'nin dünya piyasalarındaki pasif konumuyla açıklamaktadırlar. Kadroculara göre krizin gelişmeleri ve nitelikleri üzerinde derinleşerek Türkiye'nin bu krizle alakasının ne kadar tali ve bunların yarattığı etkilerin kendi geri iktisadi yapımızı planlı bir iktisadi sisteme bağlayarak ne kadar karşı konulabilir olduğunu da görmek mümkündür.

Kadro Dergisi'nin 1929 krizi hakkındaki yorumu diğer yorumlarla karşılaştırıldığında oldukça önemli farklılıklar barındırmaktadır. Krizden çıkış sadece ekonomik bir sorun olarak değerlendirilmemiş dünya siyaseti ile ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle Kadrocuların kriz yorumları dikkatle değerlendirilmelidir. Kadroya göre 1929 krizi daha önce yaşanan krizlerden farklıdır. 1929 krizi hem nitelik hem de nicelik olarak farklı olduğu gibi dünyada çok önemli siyasi değişikliklerin de tetikleyicisi olacaktır. Kadro Dergisi'nde Milli Mücadele ile birlikte tüm ulusal kurtuluş savaşlarına kuramsal bir boyut kazandırma amaçlanmaktadır. Kadrocuların 1929 krizine bakış açıları da bu doğrultuda şekillenmektedir. Kadro krizden çok kriz sonrası dünyayı tartışmış, bunu yaparken en temel vurguları da krizin sürekliliği olmuştur.²⁵ Kadro hareketi kriz sonrası dünyanın aldığı biçime radikal bir tutum alışı ifade ederken geniş bir çerçeveleri olduğunu ifade edebiliriz. Bu doğrultuda yeni Türk Devleti'ni iktisadi ve siyasi anlamda yeni bir arayışa yönlendirme çabası içinde olmuşlardır.

Bu bölümde 1929 krizi yıllarında dönemin dergilerinin krizi nasıl algıladığını değerlendirmeye çalıştık. Kadro Dergisi hariç değerlendirmeye tabi tuttuğumuz diğer dergilerde belli düzeyde ortak yaklaşımlar söz konusudur. Krizin kendisini anlama çabası yoktur. Dergilerde krizle ilgili veya kriz sonrası Türkiye'nin nasıl tutum alması gerektiği tartışılmıştır. Ayın Tarihi Dergisi ve Mülkiye Mecmuası 1929 krizini belli sınırlılıklar içinde ele almış ve daha çok yabancı basın ve Batılı yazarların yazılarının çevirisi yoluyla aktarmıştır. Krizin sosyo-ekonomik

²⁵ İsmail Hüsrev, “Dördüncü Buhran Senesine Giderken Yahut Üç Senede Otuz Sene Geri”, *Kadro*, Şubat 1933, s. 51-52; Burhan Belge, “Mübadelenin Rolü ve Karakteri”, *Kadro*, Ocak 1933, s. 22-28; İsmail Hüsrev “Dünya Konjonktürüne Bir Bakış”, *Kadro*, Ekim 1934, s. 19-23.

boyutu, nitelikleri ya da daha önce yaşanan krizlerden farkı gibi konular bu dergilerde yüzeysel bir şekilde işlenmiş, krizin analizi yapılmamıştır. Bununla birlikte krizden bir çıkış modeli de ortaya atılmamıştır. Sadece krizin etkilerinin nasıl hafifletilebileceğine dair sınırlı sayıdaki yazı ve makaleler sorunun yüzeysel bir şekilde değerlendirildiği ya da donanım eksikliği yüzünden değerlendirilemediğinin ifadesidir. Fikir Hareketleri dergisi ise yine Batılı yazar ve politikacıların²⁶ yazılarını çevirerek 1929 krizi hakkında çeşitli değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmelerden de 1929 krizinin kavranmadığı açıktır. Ancak Fikir Hareketleri dergisinin krizle ilgili yaklaşımını belirleyen olgu daha çok siyasi bir tercihtir. Klasik İktisatçıların düşüncelerinin ısrarla savunulması kanımızca başka bir durumun ifadesi olamaz. Genel olarak 1929 krizine dair zihinlerin arkasında bir kabul olduğunu söylemek mümkün. Ancak genel bakış açısı Batı'da çöken liberalizmin ülkemizde hiçbir soruna çare olamayacağı²⁷ ve yeni bir söz söylemenin gerekliliğidir. Kriz olgusu ve 1929 krizi temel olarak bu çerçevede değerlendirilmiş, dergilere bu şekilde yansımıştır.

1929 Krizi'nin Türkiye'de Siyasi Düzeyde İfadesi

1930'lu yılların başlarında Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gündemini, kavramlar konusunda bir belirsizlik olsa da, devletçilik ve plan tartışmaları oluşturuyordu. Tartışmalar temelde dünya piyasası ile girilen ilişkilerin bütçe açıkları biçiminde ekonomiye yansması ile ilişkili idi. Dış ticaret açıkları, bütçe açıkları ve paranın değerindeki düşüşler iktisadi olduğu kadar siyasi bir sorun olarak da değerlendiriliyordu. Bu sorunların çözülebilmesi için ekonominin yeniden örgütlenmesi gereği tartışmaların çıkış noktasını oluşturuyordu. 1929 krizinin ardından yeni bir yönelişin söz konusu olduğu Türkiye, krizin etkilerinden kurtulmak için kendi endüstrisini kurmaya yöneldi. 1929 krizinin de belirleyici olduğu dünyadaki siyasi durum Türkiye'ye yeni koşullarda eski

²⁶ Fikir Hareketleri Dergisi özellikle İtalya eski başbakanı Francesco Nitti'nin yazıları başta olmak üzere, Francis Delaisi ve Bernard Lavergne gibi Batılı liberallerin yazılarını yayınlamıştır.

²⁷ Fikir hareketleri Dergisi'nin bu bakış açısının dışında olduğunu bir kere daha belirtmeliyiz.

politikalarını gözden geçirme imkanı verdi. Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin kendi aralarındaki çekişmeler ve dünya siyasetine hakim olma çabası bu dönemde Türkiye'yi büyük ölçüde rahatlatmış, ülke kendi iktisadi sorunlarıyla ilgilenebilmiştir. Türkiye bu dönemde kendi imkanlarını kendi kadrolarıyla yönlendirmenin yollarını aramıştır. Bu arayış gazete ve dergilerden çok söz konusu dönemde yayınlanmış kitaplarda ifadesini bulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde bu dönemde yayınlanan kitaplara 1929 krizinin nasıl yansıdığını ve krizden ne tür sonuçlar çıkartıldığını saptamaya çalışacağız.

Sözünü edeceğimiz ilk kitap Ahmet Ağaoğlu'nun Devlet ve Fert adlı kitabıdır. Devlet ve Fert Ahmet Ağaoğlu'nun 1933 yılının Ocak ayında Cumhuriyet gazetesinde Şevket Süreyya ile olan tartışmalarının bir derlemesi niteliğindedir. Ağaoğlu kitabında İnkılap ve Kadro'nun eleştirisini yapmaktadır. İnkılap ve Kadro'nun genel eleştirisini yaparken Şevket Süreyya'nın krizle ilgili tezlerini de eleştirir. Ağaoğlu özellikle Şevket Süreyya'nın 1929 krizi ile Türk İnkılabı arasında kurduğu bağlantıyı eleştirerek, Şevket Süreyya'nın tezlerini çürütmeye çalışır. Ahmet Ağaoğlu bu noktada Şevket Süreyya'nın bir anakronizma hatası yaptığını ima etmektedir²⁸. 1929 krizi Şevket Süreyya'ya göre ulusal kurtuluş mücadelelerini başlatan bir unsurdur. Oysa Türk İnkılabı 1929 krizinden daha önce gerçekleştirilmiştir. Ancak Ahmet Ağaoğlu'nun gözden kaçırdığı ya da görmezlikten geldiği nokta şudur: Şevket Süreyya 1929 krizinin ulusal kurtuluş mücadeleleri sebebiyle gerçekleştiğini iddia etmemektedir. 1929 krizi yapısal bir krizdir ve ulusal kurtuluş mücadelesi veren ya da henüz bu mücadeleyi başlatmamış olan ülkeler bu krizden faydalanabilirler. Şevket Süreyya'ya göre 1929 krizinin asıl sebebi dünyada sömürgeleştirilecek bölge kalmadığı için kapitalizmin nesnel sınırlarına dayanmasıdır. Ulusal kurtuluş mücadelesini henüz tamamlamış bir ülke olarak Türkiye 1929 krizini fırsat bilerek kendi ulusal sanayisini kurabilir.

Böylece Ahmet Ağaoğlu Şevket Süreyya'nın İnkılap ve Kadro'daki 1929 krizine dair tezlerini kendi siyasi eğilimleri çerçevesinde değerlendirmiş, krizin yapısallığı ya da liberalizm kaynaklı bir sorun olduğuna değinmemiştir. Ahmet Ağaoğlu'nun Devlet ve Fert adlı eserinde oluşturduğu kavramsal çerçeve liberal

²⁸ Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, İstanbul: Sanayi Nefise Matbaası, 1933, s. 13-14.

kimliğin Cumhuriyet'in erken dönemlerinde karşı karşıya kaldığı çeşitli açmazları göstermesi bakımından önemlidir. Ahmet Ağaoğlu'nun Cumhuriyet'in erken dönem yazılarında şekillenen liberal söylemi kavramsal tutarsızlıklarından dolayı eleştiriye açıktır. İnkılap ve Kadro'nun eleştirisi çerçevesinde şekillenen Devlet ve Fert adlı eseri dönemin önemli tartışmalarından birisinin liberal cephesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özellikle 1929 krizi üzerine Şevket Süreyya'ya yönelttiği eleştirilerin tutarsız ve yüzeysel olduğunu bir kere daha belirtmekte fayda görüyoruz. Ayrıca bu eleştirileri yaparken 1929 krizinin mahiyetine dair herhangi bir yorum olmayışı da dikkate değer bir noktadır. Esas önemli nokta ise kriz sonrası başlayan bu tartışmalara bağlı olarak Ahmet Ağaoğlu bir daha asla eski önemini kazanamayacaktır.

Bu yıllarda yazılan kitaplardaki ortak noktanın bu yeni yönelime temel olma amacını güttüğünü belirtebiliriz. 1930'lu yılların başlarında krize doğrudan gönderme yapan bir çalışma olmasa da ortak noktanın açık bir liberalizm eleştirisi olduğunu ifade etmeliyiz. Yeni yönelime temel oluşturma amacıyla yazılan ve liberalizm karşıtı tavrın en belirgin olduğu eser Recep Peker'in *İnkılap Dersleri*'dir.²⁹ Recep Peker'in ifadesiyle derslerin amacı "iç idare bakımından Türk İnkılabı'nın incelenmesi" ve "genç Türk nesillerine İnkılabın aşılmasıdır". Burada *İnkılap Dersleri*'ndeki kriz algısı üzerinde duracağız.

1929 krizi sonrası rejimin yeni yönelimine temel oluşturma çabası *İnkılap Dersleri*'nin çerçevesini oluşturur. Liberalizmin dünya ölçeğinde prestij kaybetmesiyle Türkiye'nin de bu doğrultuda politikalar geliştirdiği bu dönemde Liberalizmin siyasi ve ekonomik krizi *İnkılap Dersleri*'nde belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. 1929 krizi sonrası bu tür herhangi bir tartışma içerisinde olmayan, liberalizme yönelik eleştirel tek bir sözü bile bulunmayan Peker'in kriz sonrası gelişmelere bağlı olarak bu tutumundan hızla uzaklaştığı görülür. O artık 1929 krizi sonrası dünyanın içinde bulunduğu durumla liberal ekonomi politikaları arasında ve elbette Türkiye'nin sorunları arasında bağ kuran bir

²⁹ *İnkılap Dersleri* 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt ve Yusuf Kemal Tengirşenk tarafından verilmeye başlanmıştır. Bu üç isim tarafından verilen dersler daha sonra çeşitli kaynaklardan bir araya toplanıp basılmıştır. Dersler Cumhuriyetin onuncu yıldönümü nedeniyle Mustafa Kemal'in isteği üzerine hazırlanmıştır.

yazar olmuştur. Recep Peker'e göre liberalizm hem siyasi hem de ekonomik olarak toplumların sorunlarına çare olmaktan uzaktır³⁰. Liberalizmin toplumu sınıflara böldüğünü ve sınıflar arası çatışmaya sebep olduğunu belirten Peker, bütün bunların çalışma serbestliği adı altında gerçekleştiğini söyler³¹. Recep Peker, insanların en temel haklarından olan çalışma ve kazanma işlerinde kişileri başıboş bırakma zamanının çoktan geride kaldığını ve artık devletin ekonomiye müdahale hakkının olduğunu belirtmektedir. Ekonomideki ulusallaşma sadece ticari alanda karşımıza çıkan bir olgu değildir, ekonominin geneline hakimdir ve dünya ölçeğinde gerçekleşmektedir. Peker'e göre ekonomik liberalizmin toplumsal yaşamda sebep olduğu olumsuzluklar –elbette 1929 krizinin de- aynı zamanda devletin ekonomiye müdahalesini meşru ve gerekli kılmaktadır³². Peker'e göre bugün dünyadaki siyasi ve ekonomik bütün olumsuzlukların temelinde ekonomik liberalizm yatmaktadır. Çözüm ise, "geniş hürriyet telakkisi" toplumsal yaşam için zararlı bir unsur olmaya başladığında devletin müdahaleci bir tutum sergileyerek toplumsal yaşamı düzenlemesinden geçmektedir.

Liberalizmin yol açtığı bu istikrarsızlıklar Recep Peker tarafından birebir 1929 krizi ile ilişkilendirilmemiştir. Ancak 1929 krizi sonrasında liberalizmin çöküşüyle beraber Türkiye'nin yeni bir yönelim içerisine girdiğini biliyoruz. Bu yeni yönelimle beraber liberalizmin reddedilmesi aynı zamanda 1929 krizinin siyasi düzeydeki kavranılışının ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili başka bir kitap Mahmut Esat Bozkurt'un Atatürk İhtilali adlı yapıtıdır. Atatürk İhtilali Recep Peker'in kitabıyla bir çok ortak yön taşır. Öncelikle kitap 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde verilmeye başlanan *İnkılap Dersleri*'nden oluşmaktadır. Sözü ettiğimiz kişiler dönemin önemli isimleridir. Bu nedenle bu kitaplar sadece dönemin yayınlanan kitapları değil, aynı zamanda dönem ve gelişmelerin siyasi düzeyde kavranılışı ve belli sonuçların çıkarıldığı kitaplardır. Kitap ilk olarak İstanbul Üniversitesi tarafından 1940 yılında basılmıştır Mahmut Esat Bozkurt'un verdiği derslerin temel amacı "Türk İhtilali'nin Hukuki Boyutu" nun genç kuşaklara

³⁰ Recep Peker, *İnkılap Dersleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984, s.22.

³¹ Peker, *İnkılap Dersleri*, s.26.

³² Peker, *İnkılap Dersleri*, s. 32.

öğretilmesidir. Bozkurt Atatürk İhtilali adlı kitabında Kemalizm'i diğer ideolojilerle karşılaştırmış ve Kemalizm'in evrenselliğine dikkat çekmiştir. Kemalizm'i Türkiye için olduğu kadar tüm dünyayı içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizden kurtaracak bir ideoloji olarak gören Bozkurt Kemalizmi siyasal anlamda milliyetçi, cumhuriyetçi, parlamenter ve barışçıl olarak tanımlar. Ekonomik anlamda ise devletçilik ve devlet sosyalistliği esastır. Ancak devlet sosyalizmi ile birlikte ferde mülkiyet hakkını ve ekonomik alanda faaliyet yetkisi tanır.³³ Almanya'nın hızlı kalkınmasını devlet sosyalizmine borçlu olduğunu ifade eden Bozkurt bu gün için verilebilecek en güzel örneğin Türkiye olduğunu söyler. Türkiye Bozkurt'a göre bugünkü kalkınmasını devletçiliğe borçludur. Çünkü "Tanzimat'la beraber fizyokrasinin *Laisser faire, laisser passer* prensibi Osmanlı Devleti'nin ekonomik politikası olduğu günden beri İmparatorluğun düşüş ve dağılma koşulları hazırlanmıştır".³⁴

Ancak şunu belirtmeliyiz ki Recep Peker'de oldukça belirgin olan siyasi liberalizmin reddi Mahmut Esat'ta karşımıza çıkmamaktadır. Bozkurt ekonomik liberalizmi reddederken siyasi liberalizm karşısında aynı tavrı benimsememiştir. Bozkurt'un Atatürk İhtilali adlı eserinde 1929 krizine birebir vurgu yapılmaya da yeni devletin benimseyeceği ya da benimsemeyeceği ekonomik sistemin kriz ve etkileriyle ilişkili olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Bu ilişki çerçevesinde liberalizm reddedilmiş ve ortaya günün koşullarıyla uyumlu öneriler sunulmuştur.

İstanbul Üniversitesi'nde İnkılap Dersleri veren bir diğer isim Yusuf Kemal Tengirşenk'tir. Derslerinin bizim için önemli olmasının sebeplerinden birisi de kriz yıllarında Tengirşenk'in İnkılabın ekonomik yönünü değerlendirme çabasında olmasıdır. Yusuf Kemal Tengirşenk derslerine Osmanlı ekonomisinin genel hatlarıyla başlamıştır. Derslerine başlarken de belirttiği gibi İnkılabın ekonomisini "tetkik" etmekten çok³⁵, Osmanlı ekonomisi ile başlayıp 1929 yılı ile sona eren tarihsel kesitin genel hatlarıyla anlatımı söz konusudur. Tengirşenk

³³ Mahmut Esat Bozkurt, *Atatürk İhtilali 1-2*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2005, s.193.

³⁴ Bozkurt, *Atatürk İhtilali 1-2* s. 203.

³⁵ Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, *1933 Yılında İstanbul Üniversitesi'nde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997, s.293.

İnkılabın devam etmesi ve yerleşmesi için ekonomik çalışmanın çok önemli olduğunu ifade eder. Ekonominin önemini vurgularken dönemin hakim ekonomik bakışına paralel düşüncelere sahiptir: "Endividüalizm zamanı geçmiştir. Bu fikir dünyanın hiçbir yerinde kalmıyor. Ekonomik çalışma ulusça olacaktır ve bu hal, ferde en çok saadet verecektir"³⁶.

Tengirşenk'in derslerinin geneline hakim olan anlayış ekonomik özgürlükle siyasi özgürlüğün bir bütün olduğu anlayışı olmuştur. Bu anlayış doğrultusunda yeni devletin modern ve özgür bir devlet olduğunu belirten Tengirşenk, bu durumun sürekli kılınması için çok çaba harcanması gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte ülkede bir çok sorun olsa da Cumhuriyet hükümetinin sorunlardan haberdar olduğunu ve ekonominin yavaş yavaş daha iyi bir duruma geldiğini söylemektedir.

İnkılap Tarihi Dersleri'nin diğer anlatıcılarıyla karşılaştığımızda Yusuf Kemal Tengirşenk'in derslerinin daha yüzeysel olduğunu ifade edebiliriz. Derslerde inkılabın iktisadi temeli değerlendirilmeye çalışılmış olsa da, Tengirşenk'te böyle bir temelin varlığı tartışma konusudur. Dersler 1929 krizinin etkilerinin en fazla hissedildiği dönemde verilmiş olmasına rağmen 1929 krizi problem edilmemiştir. Ancak yeni yönelimle birlikte Recep Peker ve Mahmut Esat Bozkurt'un derslerindeki kadar belirgin olmasa da, örtük bir liberalizm eleştirisini Yusuf Kemal Tengirşenk'te de görebiliyoruz. Liberalizmin son dönemde eski gücünü yitirdiğini, özellikle 1929 krizi sonrasında hemen hemen hiçbir ülkenin liberal siyaseti kabul etmediğini belirten Tengirşenk³⁷ 1929 krizinin Türkiye boyutuna değinmemiştir.

Kriz yıllarında yazılan ve üzerinde durulması gereken bir diğer kitap İsmail Hüsrev'in yazdığı Türkiye Köy İktisadiyatı adlı eserdir. Kitap 1934 yılında yazılmış ve "Bir Milli İktisat Tetkiki" alt başlığı ile yayınlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti 1930'lu yılların başlarında 1929 krizinin ortaya çıkardığı açmazlara bağlı olarak planlı ekonomiyi telaffuz etmeye başlamıştır. İsmail Hüsrev bu yeni dönemde istenilen gelişmelerin olabilmesi için toplumun iç dinamiklerinin bilinmesi gerektiğini söyler. Ve söz konusu ettiği kitabı da bu iç

³⁶ Bozkurt vd., *İnkılap Tarihi Ders Notları* s. 295.

³⁷ Bozkurt vd., *İnkılap Tarihi Ders Notları* s. 330.

dinamiklerin ortaya çıkarılması çabası olarak belirtilir. Özellikle de o yıllarda Türkiye'nin "ziraat memleketi" olarak görülmesi nedeniyle İsmail Hüsrev'in çalışmasının ayrı bir önemi vardır.

İsmail Hüsrev, Türkiye Köy İktisadiyatının teknik temelini geri olduğu noktasından hareketle çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Ancak İsmail Hüsrev'i ilgilendiren asıl sorun bu geriliğin İnkılap'tan sonra da devam ediyor olmasıdır.³⁸ Bu geriliğin sebeplerini iki başlıkta toplamaktadır: 1) Köylülerin tarım makineleri alamayacak kadar fakir olması, 2) Emeğin teknikle rekabet edebilecek kadar ucuz olması. Hüsrev'e göre yeni Türkiye bu yapıyla hiçbir yere varamaz. 1929 krizi tarımsal yapının içinde bulunduğu durumu daha da vahimleştiren bir olay olsa da, O'na göre asıl problem toplumsal yapıyla ilgilidir. Mevcut toplumsal ilişkiler tarımsal alanda üretici güçlerin gelişmesini engelleyici bir unsurdur. Bu yüzden İsmail Hüsrev'e göre bu toplumsal ilişkilerin acilen tasfiye edilmesi ve tarımsal alanda yeni bir yapılandırmaya gidilmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın son bölümünde 1929 krizinin ertesinde yazılan çeşitli kitaplarda krizin siyasal düzeyde nasıl algılandığını değerlendirme çabası içerisinde olduk. Çeşitli gazete ve dergilerden sonra kriz yıllarında yazılan kitapların değerlendirilmesi kanımızca dönemin genel görüntüsünün çizilebilmesi için önem taşımaktadır. Ancak 1929 krizi sonrasında krize doğrudan gönderme yapan bir çalışma olmadığını belirtmeliyiz.³⁹ 1929 krizinin kitaplar düzeyinde algılanışı temelde bir liberalizm karşıtlığı olarak belirmektedir. Değerlendirilen kitapların tamamı ülkenin kriz sonrası dönemde girdiği yeni yönelime temel oluşturabilmek adına yazılmıştır. Bu temelin ne ölçüde oluşturulduğu tartışılır olsa da, yeni devletin kriz sonrasında anti liberal olması gerektiği örtük ya da belirgin bütün kitapların ortak noktasını oluşturur.⁴⁰ Ekonomide olumsuz etkiler gözlemlense de kriz düşünsel düzeyde tartışılmamıştır. Ancak tartışmaya

³⁸ İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı: Bir Milli İktisat Tetkiki*, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat AŞ., 1934, s. 43.

³⁹ Şevket Süreyya Aydemir'in İnkılap ve Kadro adlı eseri bu yargının dışında tutulabilir.

⁴⁰ Ahmet Ağaoğlu'nun Devlet ve Fert adlı kitabı bu değerlendirmenin dışındadır. Şevket Süreyya Aydemir'le olan polemiklerinde de görüldüğü gibi Ağaoğlu liberalizmin önemli savunucularından olmuştur.

açılmamasına rağmen 1929 krizinin anti liberal bir bakış açısının benimsenmesinde ve dönemin ekonomi ve siyasetinde belirleyici bir unsur olduğu söylenebilir. Bu dönemde yazılan kitapların da kriz sonrası ortaya çıkan bu yeni yönelimin çerçevesini çizmek iddiası içinde yazıldıkları söylenebilir.

Sonuç

Bu yazıda krizin ülkemize yansımalarını çeşitli özellikleriyle görmeye çalıştık. Krizin ekonomik örgütlenmenin şiddetli bir çöküşü şeklinde ortaya çıkışı ve bu ekonomik örgütlenmenin "liberal" olması elbette ülkemizde liberalizm savunucularının sözlerinin önemsizleşmesine yol açmıştır. Ekonomik bir sistem olarak liberalizmin reddi aynı zamanda dönemin dünya siyasetiyle de örtüşen bir tutum alıştı. Zaten liberal bir ekonominin uygulanması için gerekli alt yapının olmaması yanında liberalizmle özdeşleşen İngiltere'nin dünya egemenliğinin 1929 krizi ile birlikte tartışmaya açılması kuşkusuz bu tavırda belirleyici olmuştur. Buna ülkemizde iktisadi bir düşünce temeli ve olayların iktisadi boyutunun kavranması geleneğinin olmayışı da eklenirse dönemin basınına yansıyan tavır daha anlaşılır olmaktadır. Bu noktada 1929 krizi hem ekonominin hem de siyasetin yeniden örgütlenmesinin başlangıcını teşkil etmiştir. Bunu dönemin basınında bütünüyle görmek mümkündür.

Sonuç olarak, 1929 krizi ülkemiz basınında her hangi bir analize konu olmamış, tartışmaların temelini krizden daha az etkilenmenin yolları oluşturmuştur. Bu doğrultuda gazeteler rejimin isteklerini topluma iletmenin aracı görevini üstlenmiş, dergiler ise konunun düşünsel düzeyde doğrulandığı platform olmuştur. Ancak dergilerde de konunun iktisadi bir olay olarak kavranmadığını konuya daha çok Batı'da çöken liberalizmin ülkemizde toplumsal sorunlara çare olamayacağı fikrinin hakim olduğunu görüyoruz. Dönemin kriz tartışmaları ve kriz sonrası liberalizm eleştirilerine yer veren kitaplarında ise sadece liberalizm karşıtlığını değil ülkenin yeni yönelimini de görmek mümkün.